

Op 13 mei 2002 ontdekte ik op het landgoed De Paauw in Wassenaar bij het raadhuis tot mijn grote verbazing twee bloeiende exemplaren van het Haarlems klokkenspel. Zij groeiden in een 's zomers door beuken beschaduwde stukje mosbodem met in het voorjaar verspreide polletjes stinzenplanten (sneeuwklokje, bonte krokus, maarts viooltje, vroege sterhyacint, witte narcis en vingerhelmbloem) en hier en daar wat inheemse planten uit het stinzenmilieu (fluitenkruid, speenkruid, kraailook, gewone vogelmelk en natuurlijk: zevenblad!). Mijn verbazing over de vondst spruit voort uit het feit, dat ik voordien deze stinzenplant nimmer dáár heb gezien, maar ook niet elders in de Haagse regio, die begin jaren negentig intensief op stinzenplanten is geïnventariseerd (MENNEMA, 1991).

Haarlems klokkenspel na een halve eeuw terug in de Haagse regio

Het Haarlems klokkenspel is een gecultiveerde vorm van de knolsteenbreek, die vroeger uitbundig voorkwam in de oeverlanden van beken in het Noord-Brabantse grensgebied met België (ondermeer van het Merkske) en in Zuid-Limburg. Door ontwatering en toenemend gebruik van kunstmest ten behoeve van de landbouw is de knolsteenbreek aldaar in aantal vindplaatsen en in aantal exemplaren sterk achteruitgegaan.

DUBBELE BLOEMEN

De knolsteenbreek – familie van het welbekende kandelaartje uit onze duinen! – is een tot zestig centimeter hoge plant. De plant heeft aan de voet van de stengel knolletjes, waarmee zij zich kan vermenigvuldigen.

De één tot drie centimeter grote bladeren zijn rond-niervormig, met een gekarteld-getande rand. De circa anderhalve centimeter grote, witte bloemen staan in een los bijtscherm.

Deze beschrijving geldt eveneens voor het Haarlems klokkenspel, zij het dat de afmetingen vaak iets kleiner zijn. Maar het belangrijkste verschil is de gevulde of dubbele bloem: de meeldraden zijn in kroonbladen veranderd. Dit geeft de bloem niet alleen een wat flodderig uiterlijk, maar beperkt ook de verspreiding van de plant: door het ontbreken van stuifmeel kan er geen zaad worden gevormd. Het Haarlems klokkenspel kan zich alleen ongeslachtelijk door de knolletjes voortplanten.

Het kweken van planten met dubbele bloemen is heel oud, waarbij de mode een belangrijke rol heeft gespeeld. Als eerste

vinden we in de literatuur 'dubbele' rozen, spoedig in de zestiende eeuw gevolgd door sneeuwklokjes, narcissen en anemonen. De cultivar met dubbele bloemen van de knolsteenbreek, het Haarlems klokkenspel, is omstreeks 1720 in cultuur gebracht en is vanouds bekend van de Haarlemmerhout, waaraan het zijn naam heeft ontleend. Ongeveer een eeuw later wordt de cultivar verwilderd aangetroffen. VAN HALL (1825) vermeldde deze verwildering als eerste, niet alleen van Haarlem ('op eenigszins schaduwwachtige streken'), ook noemde hij vondsten 'bij Leeuwarden' en 'aan het studentenpad bij Leyden'.

STINZEBLOMKES

Overigens zijn deze en vele andere oude opgaven niet terug te vinden onder de naam Haarlems klokkenspel, maar onder de naam knolsteenbreek – of knollige steenbreek (VAN HALL, 1825) – vergezeld van de wetenschappelijke naam *Saxifraga granulata*. Eerst na 1950, toen het begrip stinzenplant langzaam ging inburgeren, werd er een duidelijk onderscheid gemaakt tussen knolsteenbreek en Haarlems klokkenspel (var. *plena*). De laatste heeft aan de bakermat gestaan van de term 'stinzenplanten'. De inwoners van Veenwouden (Fr.) noemden het rond de Schierstins groeiende Haarlems klokkenspel al lange tijd 'stinzeblomkes'. Dit was voor de heemkundige BOTKE (1932) zeer waarschijnlijk aanleiding om planten die hij vond op plaatsen waar vroeger stinzen (stins is Fries voor stenen huis, woon- en vluchttoeren in de veertiende eeuw) hadden gestaan, 'stinsplanten' te noemen.

VONDSTEN IN DE HAAGSE REGIO

De oudste vermelding van de knolsteenbreek in de Haagse regio vinden we terug in de eerste druk van de *Prodromus Florae Batavae* (VAN DEN BOSCH, 1850). In de tweede druk van dit werk (VUYCK, 1902) werd deze vondst nader omschreven: 'in elzenboschje op den kerkweg te Wassenaar' en van een jaartal voorzien, 1833. Ook werd in deze druk een tweede vondst in de Haagse regio – zonder opgave van het jaartal – vermeld: 'Haagsche Bosch'. Deze vermelding vinden we ook als enige terug in de *Flora Hagana* (GRESHOFF, 1895), maar niet meer in de *Flora van de omstreken van 's Gravenhage* (HOOGENRAAD & VAN IJTERSON, 1906), ondanks het feit dat in deze flora een aparte lijst is opgenomen met planten, die voorkomen in het Haagse Bos. Wel noemt dit werk drie nieuwe vindplaatsen: 'Zorgvliet, Achterweg bij Wassenaar en Rozenburg aan den Loosduinschenweg'. Zeer waarschijnlijk heeft de vondst in Wassenaar betrekking op de groeiplaats achter Neyenburgh aan de Schoolstraat, zoals de vroegere Achterweg thans heet, waar ook nu nog diverse stinzenplanten worden gevonden.

In totaal is het Haarlems klokkenspel in de Haagse regio volgens deel 2 van de *Atlas van de Nederlandse Flora* (MENNEMA et al., 1985) vóór 1950 gevonden in zeven uurhokken en sinds 1950 in twee uurhokken (een uurhok is ca. 5 x 5 km): 30.36 en 30.46. Wout Holverda van het Rijksherbarium te Leiden (ik kan nog maar steeds moeilijk wennen aan de nieuwe naam: Nationaal Herbarium Nederland!) was zo vriendelijk

Het Haarlems klokken- en knolsteenbreek is een gecultiveerde vorm van de knolsteenbreek.
FOTO: EVERT BOEVE

mij nader te informeren omtrent deze vondsten. In 1953 is het Haarlems klokken- en knolsteenbreek aangetroffen in Zuidwyck (hok 30.36), de vondst in hok 30.46 is vermoedelijk even na 1950 via een streeplijst aangeleverd. Overigens kon hij mij nog een bijzondere vondst melden: in het herbarium ligt een exemplaar, verzameld door Van Soest op 21 april 1945 op... De Paauw! Ik heb het Haarlems klokken- en knolsteenbreek dus niet als eerste op De Paauw gevonden.

HELPENDE MENSENHANDEN

'In enkele gevallen lijkt het of er in sommige gebieden nieuwe stinzenplanten zijn bijgekomen. Maar dat is schijn. Stinzenplanten groeien ergens, waar zij ooit in de al dan niet grijze oudheid zijn aangeplant en verwilderd...' schreef ik onlangs naar aanleiding van een vondst van de Kievitsbloem op Oud Poelgeest, die sinds lang in de stinzenmilieus ten noorden van Leiden niet meer was aangetroffen (MENNEMA, 2002). 'Als er nu nieuwe soorten stinzenplanten worden gevonden op buitenplaatsen, die vroeger goed zijn onderzocht, dan is hun aanwezig-

heid aldaar vrijwel steeds te danken aan de 'helpende' mensenhand.'

Het Haarlems klokken- en knolsteenbreek na een halve eeuw weer terug in de Haagse regio... Als argwanend botanicus stel je je dan de vraag: Wie heeft het daar uitgezet? Een telefoontje naar de vakgroep Groen en Monumenten van de gemeente Wassenaar wees uit dat mijn argwaan terecht was. Deze vakgroep, die volgens de gemeentegids onder meer adviseert ten aanzien van mogelijke versterking van de cultuurhistorische, landschappelijke en natuurwaarden, bleek de helpende hand te zijn. In 2002 zijn enkele plantjes van het Haarlems klokken- en knolsteenbreek bij het raadhuis De Paauw uitgezet en sindsdien met zorg gekoesterd. En aanvankelijk met succes!

Na de twee bloeistengels in mei 2002 kon ik in 2003 circa dertig bloeistengels waarnemen. Bovendien was het ene polletje met de beide bloeistengels vermeerderd tot zo'n zes à zeven kleine plukjes Haarlems klokken- en knolsteenbreek. In februari-maart van 2004 is dit aantal inmiddels toegenomen tot circa dertig en de oppervlakte van één zo'n

groeiplek beslaat ruim één vierkante meter! In de wintertijd heeft de gemeentelijke plantsoendienst van Wassenaar het terrein met grove bezems ontdaan van de dikke laag beukenbladeren en daarbij de moslaag met de groeiplekken van het Haarlems klokken- en knolsteenbreek los gewoeld en verspreid. We moesten tot mei wachten om te zien hoeveel bloeistengels er dan kunnen worden geteld en dat werd een ernstige teleurstelling. Door het zeer droge en schrale voorjaar zijn de polletjes na de bloei van enkele exemplaren in april volledige verschrompeld. De vakgroep Groen en Monumenten heeft waarschijnlijk vergeten te adviseren om er eens een man met een gietertje langs te sturen... Maar misschien kunnen nog enkele resterende knolletjes de populatie het voorjaar 2005 nieuw leven inblazen?

In ieder geval is het Haarlems klokken- en knolsteenbreek na een halve eeuw (even?) teruggeweest in de Haagse regio, maar het moest wel een 'handje' worden geholpen!

Jaap Mennema is oud-medewerker van het Rijksherbarium te Leiden, thans Herbarium Nederland vestiging Leiden.

NASCHRIFT

Naar aanleiding van een artikel over de Wassenaarse vondst van het Haarlems klokken- en knolsteenbreek in het KNNV-afdelingsblad *De Ratelaar* (MENNEMA, 2004) berichtte de heer J. Ruinaard te Den Haag mij, dat in deze stad aan de Eisenhowerlaan "ergens voor 1999 een heel aantal raszuivere exemplaren (van de knolsteenbreek) zijn uitgezaaid/uitgeplant langs de tramrails. In het natte voorjaar van 1999 stonden hier circa veertig planten, geen enkele met gevulde bloemen. Deze planten komen sindsdien niet ieder jaar op." Ik deel zijn mening dat ook de zuivere knolsteenbreek na aanplant vaak niet standhoudt.

Literatuur

- BOSCH, R.B. (1850), *Prodromus Florae Batavae* I. Leiden.
- BOTKE, J. (1932), *De Gritenij Dantumadiel*. De Fryske Biblioteek 25. Dokkum.
- GRESHOFF, M. (1895), *Flora Hagana*. 's-Gravenhage.
- HALL, H.C. VAN (1825), *Flora Belgii Septentrionalis*. Amsterdam.
- HOOGENRAAD, H.R. & F.K. VAN ITERSOM (1906), *Flora van de omstreken van 's-Gravenhage*. Den Haag.
- MENNEMA, J. (1991), *Haagse stinzenflora*. Dienst Stadsbeheer, Den Haag.
- MENNEMA, J. (2002), *De stinzenflora van Oud Poelgeest, en andere buitenplaatsen rondom Leiden*. Jaarboek 2001-2002 Kastelenstichting Holland en Zeeland. Leiden.
- MENNEMA, J. (2004), Haarlems klokken- en knolsteenbreek na een halve eeuw terug in de Haagse regio. *De Ratelaar* 23(2).
- MENNEMA, J., A.J. QUENÉ-BOTERENBROOD & C.L. PLATE (1985), *Atlas van de Nederlandse Flora II*.
- VUYCK, L. (1901), *Prodromus Florae Batavae*, ed. 2, Nijmegen.